

Madammens Mandø-minder

Af Emmy Kall Bertelsen, 1845-1922, og Jørgen Wangel

Madammen var den hæderstitel, som beboerne på Mandø gav præstekonen! Emmy Kall var født 27. februar 1845. Hun var oldebarn af rådmand i Flensborg, Abraham Kall, og voksede op på herregården Sødal i en søskendeflok på 8, der alle fik en god undervisning og desuden lærte at tage aktiv del i praktisk arbejde.

Hendes ældste søster Marie Antonette Kall lærte præsten Jens Carl Christian Bertelsen, 1826-1903, at kende, medens han var personlig kapellan i nabosognet Tjele, 1860-1862. Derfra kom han som kapellan til Bøvling og Flynder i 4 år, for så at søge, og få, embedet som præst på Mandø i april 1866, hvorefter de blev gift i maj. Ti måneder efter kom hun i barselseng, det blev en vanskelig fødsel, og vejrforholdene gjorde det ikke muligt at få lægen fra Ribe, og mor og barn døde.

Svigerfamilien stod sammen om enkemanden. Ingeborg Cathinka Bay, f. Kall, sendte sin lille søn Martin Ludvig¹⁾ til Mandø præstegård som plejebarn. Søsteren Emmy Kall fulgte med som husbestyrerinde. Hun blev drengens kærlige plejemor og blev to år senere, den 31. marts 1869 viet til Jens Bertelsen i Vester Vedsted Kirke af sognepræsten der, færingen Hans Jørgen Jacob Sørensen.

Jens C. C. Bertelsen var født 22. maj 1826. Han voksede op i Ribe, hvor faderen var amtsforvalter, og hvor hans mor, Henriette Christiane Mulvad, havde sine slægtsrødder, hendes slægt havde boet i Nederdammen 31 fra 1621 og mere end hundrede år frem. Hendes onkel Peder Lauritsen Mulvad, 1760-1808, var præst på Mandø, ligesom flere slægtninge til tidligere

generationer havde været det, så Jens Bertelsen fulgte en slægtstradition ved at søge til Mandø.

Om hans tidligere virke som kapellan i Bøvling skrev Mads Agger i Højskolebladet for 24. marts 1893 bl.a.: *Han var ikke af de mest fremtrædende præster, men han brugte glad og villig de gode gaver, han havde fra Vorherres hånd, til gavn og glæde for os her i hans sogn, og aldrig mærkede man hos denne mand, at hans egen ære gik for Guds ære, derfor fik man også altid det indtryk, at han kun ønskede at være tjener og ikke herre. For skolevæsenet interesserede han sig stærkt og gik ofte om morgenen, når han hørte børnenes støj, idet han gik forbi, ind i skolen: thi, kjendt med forholdene, vidste han, at læreren måtte være upasselig, og han talte da så kjærlige og milde ord for de lyttende barneører, at mange af de små tilhørere siden som voksne aldrig glemte disse timer. Blev B. angrebet af folk, der ikke delte hans syn på menneskelivet, hvad af og til skete, kunne han med varme forsvare sin opfattelse af kristendom og kristenliv, men var og blev under alt denne milde og kjærlige mand, til hvis forkyndelse mange lyttede med glæde.*

Uden for Grundtvig-prægede kredse var vurderingen af ham mere behersket: da han var kommet til Sønderholm og biskop Laub var på visitats skrev denne således: *Denne præst, som nylig var kommet tilbage til dette stift, gør sig ikke bemærkelig ved nogen begavelse, vil måske også i vanskelige forhold kunne vise mangel på modstandsevne; men han mener det alvorligt med den gerning, han har overtaget, og hans hjertelige, kjærlige og åbne færd vil vist berede*

»Madammen«

ham en vej. (I Dansk Præste- og Sognehistorie). Så får Madammen ordet - med den originale stil og retskrivning, medens noter er tilføjet som forklaring.

Mit Giftermaal med min tidligere Svoger Bertelsen, der var Sognepræst paa Mandø. Vi blev viede lige ved Grænsen i Vester Vedsteds Kirke af Pastor Sørensen⁸⁾ den 31' Marts 1869. Den lille Ø blev saa mit første eget Hjem, den var jo meget ejendommelig, den beboedes dengang kun af tre Hundrede Mennesker, saa den var at ligne ved et stort Hjem, hvor alle kendte hinanden og delte fælles Glæder og Sorger.

I Storm, naar Vandet stod over Revlerne, kunde den lignedes ved et Fartøj, der var en smuk

Udsigt over til Slesvigs Kyst, og naar vi stod paa Klitterne, kunde vi se Fanø til den ene Side og Rømø til den anden; vor Bolig var gammel og skrøbelig, paa Døren ingen Laas, kun en Klinke, og Døren var der en Rude, hvor mange Præster havde skreet deres Navne. Min Mand var Lærer ved siden af at være Præst; det interesserede ham at læse med de opvakte Dreng, hvis Fædre og Brødre var Sømænd og for viden omkring, saa Geografi og Historie samt Engelsk dyrkedes særligt, om Eftermiddagen undervistes lille Klassen, og imellem afløste jeg saa min Mand, læste med dem og fortalte Historie, havde ogsaa nogle Vintre Syskole for Pigerne, jeg husker, hvordan de saa en Gang vilde vise mig en Paaskønnelse og forærede mig to Par meget store malede Kopper og føjede dertil den Bemærkning, at det var mærkeligt, at nogle, der var meget mindre, havde kostet mere.

Nytaarsdag 1870 blev vort første Barn født, blev kaldt Marie efter min afdøde Søster, der var jo stor Glæde over hendes Ankomst, jeg havde været meget syg, og Lægen kunde ikke skaffes derover ved Vintertid, skønt de tapre Søfolk gjorde deres Bedste, men Sne og Is forhindrede al Samfærdsel med Fastlandet; men jeg kom da over det; min Mand vilde have Vuggen staaende ved Siden af sin Arbejdsplads og syntes, at intet ondt kunde komme ind i Stuen, der havde et lille Barn tilhuse. Min gamle Moder havde rejst den besværlige Tur derover og blev til ud paa Foraaret og delte vor Glæde med os.

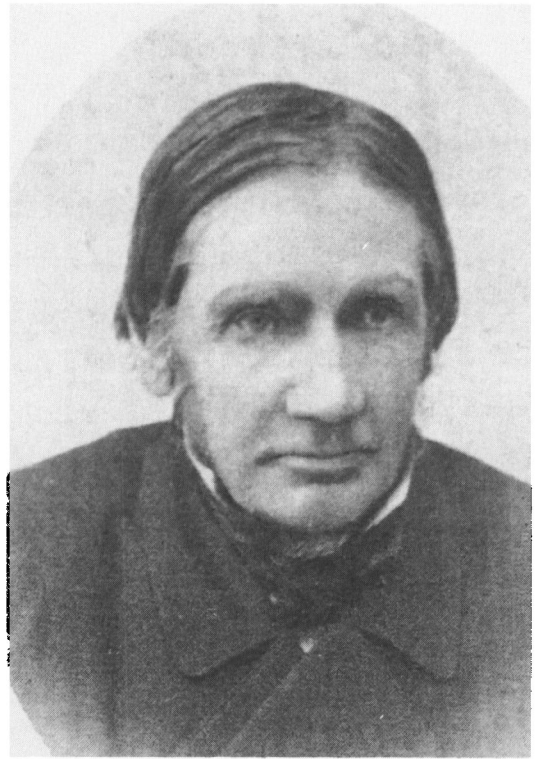
Vi havde hyggelige og rare Vinteraftener med Højt læsning, og jeg husker, hvor gerne min Mand læste højt af Holberg og lo saa hjertelig af hans Indfald og Vittigheder. Øens Folk kom meget til os, og da min Mand i Begyndelsen af vort Ægteskab bad mig om to Ting, altid at have et venligt ansigt paa, forstod jeg jo nok hans Mening, at dermed var forbundet at tage

godt mod Sognefolkene, men jeg mente jo ogsaa, at de ikke kunde nøjes med et smilende ansigt, men matte have en Kop Kaffe med. Det andet, han bad mig om, var, at jeg altid vilde gaa med Kappe paa,²⁾ man brugte nok den Gang Morgenkappe, men ikke om Eftermiddagen, jeg syntes nok, jeg derovre paa Øen kunde gaa ind derpaa, men det kneb jo, naar jeg kom til Ribe som 24-aarig ung Kone at være en Undtagelse, og det blev jo altid bemærket, og skønt min Mand ellers var let at komme til Rette med, saa taalte han paa visse Punkter ingen Indblanding.

I Ribe havde min Mands Far været Amtsforvalter, og der var ikke saa faa, der mindedes dem og var kommen i det gæstfrie, store Hjem; det kom Mandøfar og Mandømor til Gode, de vilde paa alle maader gøre det godt for os, om Efteraaret var jeg altid en Ugestid derinde med Børnene for at have lidt at staa Vinteren imod med, naar der ingen Samfærdsel var.

Af Præstestanden var der i Ribe den gamle, elskværdige Biskop Balslev,³⁾ der var meget gæstfri imod Landsbypræsterne, min Mand havde ogsaa en god Ven i Pastor Olsen,⁴⁾ senere Provst paa Fyen og Provst Claudi.⁵⁾

I Konventerne kunde vi deltage ved Sommertid, der var Præsterne Høgsbro,⁶⁾ Bredsdorff,⁷⁾ Jernved, Sørensen,⁸⁾ Vester Vedsted og flere. Vi havde selv den Glæde ved Sommertid at have et Konvent, der blev en Mærkedag paa Øen; foruden Præsterne sluttede der sig flere af vore Venner i Ribe til, saa tre store Charabancs holdt udenfor vor Bolig en smuk Sommermorgen efter Ebbetid, naar der kunde køres over, de kom alle med straalende Humør og sagde, de havde yderligere Forsyninger med til Bispisningen. Ved Frokosten maatte jeg bede nogle af Gæsterne ikke at tage det saa nøje, om der manglede en Kniv eller Teske, da jeg ikke var saa forsynet eller indrettet paa saa stort et Selskab, ved Middagen gik det jo bedre, for da

Sognepræst Jens C. C. Bertelsen.

kom Mandøerne mig til Hjælp; den Dag maatte vore Køer malkes en ekstra Gang for at skaffe Mælk, til Rødgrøden, Stegen vilde Præsterne skære for, de vilde ikke, jeg skulle have nogen Bekymring for, at det skulde slaa til. Højskoleforstander Grove⁹⁾ udtalte ved Bordet, at han altid havde tænkt med Suk paa Vennen ovre paa Mandø, men nu vilde han ikke sukke for ham mere. I Kirken talte Pastor Olsen,⁴⁾ og Teksten passede til Øens Folk: *Skulde jeg være bange, naar min Fader staar ved Roret.* Sangen lød dejligt, Pastor Bredsdorff med sin smukke Sangstemme⁷⁾ messede fra Alteret.

Saa sejlede vi en Tur med Toldkrydseren, kom hjem, spiste, drak Kaffe; saa var der Møde i Klitterne, hvor Mandøerne havde plantet

Flag hele Vejen, der blev talt om Salmedigterne Grundtvig, Brorson og Kingo; Mandøerne mindes aldrig saa dejlig en Dag. Da saa Vogne-
ne ved Ebbetid rullede hjem, lød der rungende Hurraer, vi havde haft en udmærket Dag, men Huset var ganske udpist af de 30 Gæster, der var ogsaa komne nogle slesvigske Studenter tilstede.

Imens vi var paa Mandø, var jo ogsaa Højskolebevægelsen ny, særlig Askov, der holdtes dejlige Møder i Ribe Egnen, et saadant flere Dages Møde var jeg sammen med min Mand til i Hodde og Tistrup hos Pastor Schiørring.¹⁰⁾ Talerne var Schrøder,¹¹⁾ Termansen,¹²⁾ Svejstrup¹³⁾ fra Vojens, det var Festsdage, der var Gudstjeneste i Tistrup Kirke og Møde i Lethbæk Plantage, der var komne folk i store Skarer, imellem Deltagerne var ogsaa Grundtvigs sidste Hustru¹⁴⁾ og Døtre. I Præstegaarden var der saa dækket lange Borde, jeg havde Schrøder til bords og sad ved Siden af Pastor Schiørring, jeg tror aldrig jeg har hørt saa mange taler og med saa godt Indhold.

Min Mand og jeg rejste jo ofte ud og trængte dertil, jeg husker, hvor oplivet af en saadan Tur, han var, da han havde været sammen med Birkedal¹⁵⁾ og Peter Larsen Skræppenborg,¹⁶⁾ da han ikke var særlig ordentlig med sine Ting, saa havde han sat adskilligt til, men bad mig ikke vredes derover, da han havde haft saa godt Udbytte af Turen.

Vor andet Barn Henriette blev født den 4^e December 1871, Mandøerne syntes altid, de havde Del i de Børn og sagde, at nu kunde vi rejse saa langt vi vilde, de blev dog altid af deres Folk. Til Hennys¹⁷⁾ Daab var de Konfirmander, der var hjemme, som min Mand havde konfirmeret i de Aar, Faddere, de samlede saa hos os om Aftenen; efter Sang og Oplæsning legede vi Ordsprogsleg med dem, det var de ikke kendte med, min Mand var særlig god til at sætte det i Scene, jeg husker endnu, hvordan Kongedømme blev udført, og de mange, der

blev ført til Doms, Smeden, der blev rettet for Bageren, og det blev over Midnat, før de brød op.

Imedens vi var paa Øen, var der jo ogsaa Strandinger, jeg husker, vi engang havde en fransk Kaptajn og en Skibsdreng, min Mand kunde heldigvis saa meget Fransk, at han kunde tale med dem; saa kom jo Øvrigheden fra Ribe derover; Herredsfogden, en Kammerjunker Honnens¹⁸⁾ med sin Fuldmægtig, de boede hos os, og vi overlod dem vore Senge, da de var de bedste, selv redte vi op paa Gulvet, saa fik vi ikke megen Hvile, men desmere Paaskønnelse. Engang var Distriktslæge Petersen¹⁹⁾ fra Ribe indeblæst i 3 Dage, da der ikke var Ebbe, han boede ogsaa hos os, men var ikke ret glad, da han havde sine Patienter i Ribe, vi gjorde, hvad vi kunde, spadserede med ham og spillede Whist med ham om Aftenen, men han gav sig alligevel, da de faa Syge derovre ikke gav ham meget at bestille, min Mand sagde saa til ham, at han kunde jo dog have haft det meget værre, enten selv været syg eller i Fængsel, de Argumenter slog ham jo ogsaa, saa han ofte omtalte dem i Ribe.

Hvor var dog Mandøerne et nøjsomt Folk, deres Julegilde bestod af Kaffe med Kandis til, og selv medbragte man Fløden, saa gik man lidt hjem, og fik senere The med ret tykke Stykker Sigtebrød med Kød og Ost; trak det længere ud, saa lidt varmt Øl, men Stemningen var altid fornøjelig, Sømændene havde altid noget at fortælle, og min Mand fik jo Sangen frem og læste ogsaa ofte op for dem; der var jo altid stor Glæde om Efteraaret, naar de ventede deres Kære hjem, men om Foraaret var det jo svært for dem at sige Farvel, da det jo var uvist, naar, eller om de i det Hele saa dem; der kom jo af og til sørgelige Meddelelser, som min Mand gerne skulle være Overbringeren af; engang var det en Kaptajn, der førte sit eget Skib, og tænkte just paa snart at kunde blive hjemme; Kaptajnen, en Søn og en Svigersøn blev alle syge af den gule

Feber og døde, kun en yngre Søn levede, det var svært at bringe Familien det Budskab.

Flere gamle Skikke holdtes jo dengang endnu, som, hvor der var kommet et lille Barn, og Konen første Gang skulde til Kirke, da mødte alle Øens Koner i Huset, blev beværtede med varmt Øl og fik hver en 4-Skilling, der stod på en Tallerken, det var Offer til Præsten, og der var en livlig Diskutering om, hvor vi næste gang skulde mødes, og saa vandrede vi to og to op til Kirken for at være der, inden den sidste Salme blev sunget, og saa blev der fra Prædikestolen bedt en Bøn for den unge Moder, jeg husker saa tydeligt, da min Mand indledte mig og tog sig selv med, Evangeliet var den Søndag om Arbejderne i Vingaarden, og han syntes jo, at vi havde med et forøget og velsignet Arbejde at gøre.²⁰⁾

Præstekonen derovre blev altid kaldt Madammen, og det kunde jeg saa godt lide, da min Moder ogsaa blev kaldt det, jeg husker godt, at jeg engang, da jeg var et Barn paa 10 Aar, og de andre Søkende vilde være det ene og det andet, at jeg helst vilde ud at tjene som Madame, for jeg syntes, min Moder var et meget anset Menneske og den vigtigste Person, og saa blev jeg Øens eneste Madame. Vi havde en liden Plejesøn, Søstersøn, Martin Bay,²¹⁾ der var kommet derover, da min Mand mistede sin første Kone og Barn, han var ham til megen Oplivelse og hjalp paa Sorgen, da han jo krævede at blive taget sig af, han var kun 3½ Aar dengang. Hvor jeg husker min Mand tegne for ham og fortælle Historier, jeg lærte ham at læse, han er nu Præst i Sønderholm og Frejlev, hvor min Mand har været Præst, og hvor Martin og 3 af hans andre Søkende er konfirmerede.

Juletræ skulde han jo have, men det kunde ikke skaffes af Gran, det blev Rosengrene, der var pyntede, saa godt det lod sig gøre, men Martin var glad, min Mand skrev saa et Vers til Gaverne, jeg mindes et af Versene til mig saalydende:

*Til min nøjsomme og tro Veninde,
Du vil dig nok kærlig finde,
naar vi til Ribe kommer,
det være Vinter eller Sommer,
saa skal Du en Waterproof have, det skal være
din Julegave.*

Besøg havde vi jo sjældent derovre, dog i to Somre kom Ernesto Jensen, Søn af Kaptajn Jensen, hans Hustru, født Dalgas,²²⁾ han var en ejendommelig Dreng, skyede al Forfinelse, Naturbørnene paa Mandø tiltalte ham, og han skrev begejstrede Sange til deres Pris, og tog ved 4-Tiden om Morgenen med dem i Engene, saa Solen staa op, og arbejdede med dem.

I Foraaret 1873 blev min Mand kaldet til Sognepræst for Sønderholm og Frejlev, det var jo en stor Begivenhed, efter at have levet de stille ensformige Aar paa Mandø, min Mand havde været der i 8, jeg i 5 Aar; men det er ikke uden Betydning at have levet Livet paa den Maade, især i de første Aar af ens Ægteskab, nu kom vi til Egne, hvor Livet pulserede stærkere; der var smukt ved Sønderholm, med en dejlig gammel Have, vel passet. Præstegaarden var gammel og ikke videre godt indrettet med en Skorsten midt gennem Huset, men den kom os jo ofte til Nytte, hvad jeg senere skal berette.

Hvor husker jeg Rejsen og Opbruddet fra Øen, hvor der just den Dag ingen Ebbe var, og vi maatte sejle i Baad. Afskeden med de gode, venlige Mennesker paa Øen og Ribe, det glemmes ikke.

Noter og tillæg

1. Martin Ludvig Bay, 1863-1931, søn af proprietær Hans Jensen Bjerregaard Bay, lærer, senere sognepræst i Sønderholm og Frejlev, far til Historikeren Svend Aage Bay, 1907-1989.
2. Madammens *Kappe*, et smukt hovedtøj, ligger nu i en montre i Mandø-huset, skænket dertil af et barnebarn, men uden oplysning om den tidligere bærer af det på Mandø, og uden angivelse af gaverens navn.

3. Carl Frederik Balslev, 1805-1895, som Madammen efterkommer af såvel Hans Svanning, 1503-1584, som Niels Kotte, 1410 til Eskelund.
4. Carl Frederik Vilhelm Olsen, 1826-1910, var residerende kapellan ved Ribe domkirke 1869-1875.
5. Sophus Vilhelm Claudi, 1818-1891, fra 1866 sognepræst ved Ribe domkirke.
6. Sophus Høgsbro, 1822-1902, højskoleforstander.
7. Morten Thomsen Bredsdorff, 1830-1910, fra 1871-1885 sognepræst i Jernved.
8. Færingen Hans Jørgen Jacob Sørensen var 1860 blevet sognepræst i Vester Vedsted.
9. Carl Frederik Grove, 1828-1895, højskoleforstander.
10. Jens Nicolai Schjørring, 1825-1900, fra 1864 sognepræst i Hodde og Tistrup.
11. Ludvig Schrøder, 1836-1908, højskoleforstander.
12. Niels Jocum Termansen, 1824-1892, gårdejer i Vejen, forfatter og rigsdagsmand.
13. Hans Christian Janus Nicolai Balthasar Krarup Sveistrup, 1815-1893, var 1861-1870 sognepræst i Rødding og Skrave, derpå i Vejen og Læborg. Han blev afsat af den tyske regering, men blev boende i Rødding i 3 år som fri forkynder, hvorefter han kom til Vejen. Han var ligesom Madammen en efterkommer af nonnen Anne Pedersdatter, der først blev gift med broder Thøger (Løvenbalk) og siden med hans efterfølger i embedet som sognepræst ved Sortebrødre kirke i Viborg, Morten Hvass.
14. Asta, født Krag-Juel-Vind-Frijs.
15. Schøller Parelus Vilhelm Birkedal, 1809-1892, præst.
16. Oluf Peter Holm Larsen, 1802-1873.
17. Datteren Henriette, opkaldt efter farmoderen Henriette Christiane Mulvad, blev livet igennem kaldt Henny. Hun giftede sig ikke, var nogle år i Amerika, kom hjem og etablerede et pensionat på Frederiksberg, hvor slægtens unge boede i studieårene og fandt et dejligt hjem. Da hun fyldte 90 år samledes ca. 125 slægtninge med hende i Vartov for at fejre hende.
18. Herredsfoged i Ribe, senere politimester i Randers, Gustav Adolph Honnens, 1832-1906.
19. Christian August Petersen, 1818-1889, distriktsslæge i Ribe fra 1858.
20. Arbejdet medførte også delagtighed i Mandøboernes positive oplevelser. Jens Bertelsen skrev således Mandø-sangen, der synges endnu. Da der i 1871 fødtes trilling til Hans Gregers Jørgensen, gjorde præsten sig tanker i den anledning:

Hans Gregers kom med rigets fragt
 hans Hedvig havde inde
 hans hustru har det bedre bragt
 hun er en dannekvinde.

Han sejler til Italiens land
 alt med Braziliens skatte
 hans hustru her på Mandøs strand
 tre små i verden satte.

Det som var i hans skudes skrog
 det gør han om i penge
 men bedre gælder, tror jeg dog,
 én pige og to drenge.

Ja først kom der en pigelil
 en dag før de to svende
 hun hilser dem med venlig smil
 dem sit godmorgen sende.

Så kom de små ulker to
 de vil med fader skue
 når de har trådt deres barnesko
 og set de bølgere true.

Og nu vi ønsker dem en sang
 alt godt til målet fører
 så det må ha' en sådan klang
 så Genua det hører.

Alt godt da over far og mor
 og over de små trende
 gid deres vej i Gud på jord
 må gå til livets ende.

(Meddelt af trillingernes broders barn, Hed. Jørgensen i Vester Vedsted.)

21. Lederen af Hedeselskabet, Enrico Mylius Dalgas, 1828-1894, var livet igennem ven med Jens Bertelsen, og han blev en hyppig gæst i præstegården i Sønderholm, hvortil præsteparret flyttede.

Madammens erindringer fra Mandø er et mindre uddrag af et manuskript, som hun efterlod børn og børnebørn: *Mit livs Oplevelser og Erindringer*, men det er den del, der vedrører livet i Ribe amt, som her er gengivet.

Lektor Jørgen Wangel er født 1916, er formand for Slægtshistorisk Forening Sønderjylland, medlem af bestyrelsen for Sønderborg Amtskreds i Historisk Samfund for Sønderjylland. Han er gift med »Madammen«s sønne datter Olga. Har publiceret en del artikler og anmeldelser, bl.a. i *Personalthistorisk Tidsskrift* og i *Sønderjyske Årbøger*. Han har fælles aner med »Madammen« i 1500-tallet. Har sammen med sin kone rejst i 6 verdensdele, og i 1990 har de været jorden rundt på besøg hos efterkommere af emigrerede slægtninge. Underviser i slægtshistorie. Foredragsholder.
 Adresse: Mosevang 29, Ulkebøl, 6400 Sønderborg.